

УДК 130.2+316.647.5(477)

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК АКСІОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП НЕНАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ У ПЕРЕХІДНИХ ФОРМАХ ДЕМОКРАТІЇ

Тетяна Андрущенко

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
факультет психології, кафедра політичної психології та соціально-правових технологій
вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна*

Досліджено сутнісні аспекти принципу толерантності, простежено філософсько-онтологічні витоки формування поняття, еволюційне наповнення його ідейним змістом. Здійснено порівняння дискусійних елементів визначення толерантності, констатовано певну амбівалентність у сприйнятті феномену та інтерпретації низки термінологічних характеристик. Особливу увагу присвячено актуалізованій у цьому контексті аксіології ненасильницьких форм політичної комунікації в умовах переходу до демократії.

Ключові слова: толерантність, ненасильницькі форми політичної взаємодії, перехід до демократії.

Подолання зіткнення цінностей цивілізацій ставить завдання формування єдиної світоглядної платформи, з позицій якої різноманітні (навіть протилежні) цінності сприймалися б як такі, що мають право на існування і потребують до себе належного ставлення. Такою платформою є толерантність. Формування цієї платформи – чи не основне завдання для зближення цивілізацій, налагодження між ними стосунків співробітництва, а не конфронтації. У зв'язку із цим постає необхідність з'ясування глибинних імперативів принципу толерантності, простеження поступальної траєкторії набуття поняттям операційно-аналітичних смислів. Отже, мета цієї статті – визначення етичних підстав поведінки, до яких зобов'язує толерантність, обґрунтування основ ненасильницького світогляду як методологічного підґрунтя істинно демократичних форм співжиття. У практично-перетворювальному ж сенсі стаття покликана подати суб'єктам політичного діалогу наочні рекомендації стосовно того, якими установками керуватися в процесі комунікативного обміну та проявів поточної інтерактивності.

Поняття «толєрантність» має багато значень та використовується у різних галузях знання: філософії, теології, медицині, психології, соціології, політології та інших. Етимологія терміну «толєрантність» пов'язується із латинським дієсловом «tolero» – «нести», «тримати», «терпіти». Це дієслово застосовувалося тоді, коли було необхідно нести, тримати в руках яку-небудь річ. При цьому малося на увазі, що для утримання і перенесення цієї речі людина повинна докладати певних зусиль, страждати і терпіти.

Виникнення самого поняття «толєрантність» простежується, починаючи з XVI століття, коли відбувся релігійний розкол та поглибилися протистояння. У цей період воно мало більш обмежений смисл та вживалося для позначення терпимості до інших релігійних вірувань (віротерпимості). Пізніше контекст застосування цього поняття значно розширився, воно стало позначати терпиме ставлення до інших політичних та ідеологічних поглядів, культурних та етнічних цінностей, норм, стилів життя. Проте, незважаючи на широке застосування терміну «толєрантність» у сучасному світі, визначення цього поняття все ще залишається актуальною науковою проблемою.

Насамперед, варто відзначити, що буквальний переклад із латинського («tolerantia» – «терпіння») неповною мірою передає зміст поняття толерантності, обідняючи його. Як зазначає М. Мchedlov, терпимість традиційно означає лише готовність поблажливо ставитися до чужої думки, виражає навіть якусь перевагу щодо інших – терпимих – переконань. Тоді як толерантність передбачає не поблажливості, а доброзичливість, готовність до шанобливого діалогу і співпраці [16, с. 12].

П. Гречко також пропонує розрізняти поняття «терпіння» або «терпимість» та «толерантність». Терпіти – означає мимоволі допускати, миритися із існуванням кого-небудь або чого-небудь. При цьому терплять те, що неприємно, спричиняє страждання, викликає відразу. Толерантність – це визнання і пошана інших поглядів, переконань, традицій, стилів і практик життя без внутрішньої згоди з ними. Терпимість може обмежуватися і зовнішньою реакцією (стриманістю, наприклад); для толерантності ж потрібний «глибший план» (прийняття цінності відмінності). Еволюційно терпіння повільно, але неухильно піднімається до рівня толерантності і, по суті, стає нею.

Отже, за П. Гречко, першою в семантиці толерантності є частка віротерпіння. Вона увібрала у себе явний дискомфорт від присутності чогось чужого, напружену заборону негативних емоцій, вимушене прийняття різномудства, мимовільне потурання і багато подібного. Але минув час, змінилися фарби історії, і в проблемі толерантності визрів новий смисловий пласт. У ньому на першому місці опинилося усвідомлення цінності культурного різноманіття, визнання за людиною невідчужуваних прав і свобод, заохочення ініціатив і альтернатив, поважне ставлення до іншого [3, с. 174–175].

Відштовхуючись від такого різноманіття сенсів толерантності, Є. Шликова вирізняє два основні типи толерантності, що пов'язані з особливостями формування цієї властивості в процесі розвитку особистості. Перший з них заснований на уявленнях про толерантність як здатність терпіти, миритися з тим, що викликає нерозуміння, неприйняття, протест. Толерантність-терпимість передбачає наявність внутрішньої напруги унаслідок насильства над собою, заборони негативних проявів у поведінці. Толерантність цього типу приховує різні форми насильства, агресії та ігнорування суб'єктних характеристик іншого. Другий тип, толерантність-прийняття, ширше, ніж терпиме ставлення: це свідоме прийняття відмінностей, особливостей, різноманіття навколишнього світу, визнання універсальних прав і свобод людини [20, с. 13].

Саме таке сучасне розуміння толерантності є основою міжнародних документів, зокрема, Декларації принципів толерантності, що була прийнята ЮНЕСКО 16 листопада 1995 р [4]. Згідно з нею толерантність означає пошану, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів прояву людської індивідуальності. Толерантність – це гармонія в різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, але і політична, і правова потреба. Це чеснота, яка робить можливим досягнення миру і сприяє заміні культури війни культурою миру.

При цьому толерантність передбачає активне ставлення до світу, адже відповідно до Декларації принципів толерантності це не поступка, поблажливості або потурання. Толерантність – це, насамперед, активне ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини, це обов'язок сприяти затвердженню прав людини, плюралізму, демократії і правопорядку. Прояв толерантності не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням. Це означає, що кожен вільний дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими.

Отже, у жодний спосіб толерантність не повинна ототожнюватися із байдужістю, пасивністю, індиферентністю. Так, особливий наголос на активності як суттєвій характе-

ристиці толерантності робить І. Левченко, який розуміє толерантність як специфічний тип індивідуального і суспільного ставлення до соціальних і культурних відмінностей, атрибутивною рисою якого є активна (на протигагу індіферентної) позиція сприйняття і пізнання всіх форм різноманіття соціального світу [9, с. 17].

В. Ханстантинов, проаналізувавши основні значення дієслова «терпіти», загальну основу толерантності вбачає у свідомому прояві вольових зусиль з боку людини у визначенні її певного ставлення до негативних подразнень і впливів ззовні, що проявляється у свідомому примиренні (до певної межі) з ними [19, с. 29].

Водночас ще не можна стверджувати, що поняття толерантності отримало однозначну інтерпретацію, яка б підтримувалась більшістю дослідників. Навпаки, це питання все ще залишається відкритим через багатомірність, складність, навіть парадоксальність феномену толерантності.

В. Лекторський, підкреслюючи складність та багатомірність феномену толерантності, зауважує, що її ідея, яка виглядає дуже простою, насправді не настільки проста, бо має певні передумови і тягне за собою ланцюжок наслідків. Найголовніше ж те, що ця, на перший погляд досить часткова, хоча практично вельми важлива проблема, виявилася пов'язаною з низкою принципових філософських питань, що стосуються розуміння людини, її ідентичності, можливостей та кордонів пізнання і взаєморозуміння [10, с. 21].

Загалом, В. Лекторський виокремлює чотири можливих способи («ідеальні типи») розуміння толерантності:

– толерантність як байдужість, що припускає існування думок, істинність яких ніколи не може бути доведена (релігійні погляди, специфічні цінності різних культур, особливі етнічні вірування та переконання);

– толерантність як неможливість взаєморозуміння, що обмежується повагою до іншого, якого я водночас не можу розуміти і з яким не можу взаємодіяти;

– толерантність як поблажливість, що передбачає привілейоване становище у свідомості людини своєї власної культури, звідси інші культури розглядаються як слабші, терпимість до них поєднується з деякою часткою зневаги та презирства;

– толерантність як розширення власного досвіду і критичний діалог, що поєднує повагу до чужої позиції з установкою на взаємну зміну позицій у результаті критичного діалогу [10, с. 23–31].

За М. Уолцером, толерантність, як установка або умонастрій, включає таку добірку можливостей. Перша з них, що сягає своїм корінням у практику релігійної терпимості XVI – XVII століть, є не що іншим, як відчужено-покірливим ставленням до відмінностей задля збереження миру. Другою можливою установкою є позиція пасивності, розслаблення, милостивої байдужості до відмінностей: «Хай розцвітають усі квіти». Третій бере початок із своєрідного морального стоїцизму – принципового визнання того, що й «інші» володіють правами, навіть якщо їх спосіб користування цими правами викликає неприязнь. Четвертий виражає відкритість щодо інших, цікавість, можливо, навіть пошану, бажання прислухатися і вчитися. І останнє – захоплене схвалення відмінностей, схвалення естетичне, у процесі якого відмінності сприймаються як культурна іпостась величності та різноманіття творіння Божих або природи; або ж це – схвалення функціональне, у процесі якого відмінності розглядаються як невід'ємна умова розквіту людства, що надає будь-якому чоловікові і будь-якій жінці всю повноту свободи вибору, бо саме свобода вибору складає сенс їх автономії [17, с. 26–27].

С. Казачинський виокремлює наступні виміри феномену толерантності. По-перше, це прояв природного специфічного психологічного складу особистості, що належить до

так званого афективного типу з розвинутою емпатією, здатністю до співпереживання, співчуття, позитивною відкритістю до людей, альтруїстичною налаштованістю, оптимістичним світосприйняттям.

По-друге, толерантність є набутою під впливом ззовні або шляхом самовиховання спроможністю особистості свідомо виявляти терпіння щодо дій, думок, оцінок, з якими вона не погоджується. Така толерантність є наслідком, передусім, раціонального осмислення і обґрунтування необхідності, важливості, корисності толерантної свідомості та поведінки.

По-третє, толерантність як одна з вищих цінностей гуманізму об'єктивується в нормах та цінностях культури, права, цивілізованого способу життя. Вона функціонує як особливий морально-психологічний фон, за умов якого здійснюються щоденно різноманітні людські взаємини.

По-четверте, толерантність виступає політичним ідеалом, що надихає прогресивно мислячих людей на кропітку роботу щодо вдосконалення самого суспільства, надає більш чіткий орієнтир важким для них зусиллям, особливо в обстановці панування традиційно-патріархальних, авторитарних, консервативних традицій у суспільному житті та суспільній свідомості [6, с. 57].

В умовах сучасного полікультурного суспільства толерантність починає виконувати функцію регулювання взаємодії між різноманітними соціальними групами. А в масштабах світової спільноти толерантність розглядається як нормативна основа міжнародних відносин, що забезпечує мирне співіснування різноманітних націй та культур, які при цьому зберігають свою самобутність. Усе це дає підстави говорити про регулятивну функцію толерантності.

Як відзначають П. Саух та Ю. Саух, толерантність є важливим морально-практичним орієнтиром принципів інтеграції культурно-історичного досвіду в єдину систему цінностей. Це механізм поведінки соціальних утворень (партій, етнічних груп, церков тощо), який передбачає у процесі їх взаємин взаємоповагу, свідому відмову від насилля, приниження гідності один одного. Отже, вона є важливою умовою соціальної регуляції міжлюдських відносин, важливим виявом морально-гуманістичної суті суб'єктів взаємин, певним інгредієнтом, без якого нормальне буття людини, як і стабільне життя суспільства, неможливі або можливі у деструктивній формі [14, с. 4].

І. Кушніренко зауважує, що толерантність об'єктивно необхідна як обов'язковий регулятивний засіб, як багатфункціональна «організуюча сила» в розвитку суспільства та соціальної свідомості, що дозволяє розглядати її як структуроутворюючий компонент в організації суспільства. Отже, істинним має бути розуміння того, що толерантне ставлення один до одного, солідарність, діалог та взаєморозуміння мають стати нормою поведінки і дій усіх без винятку людей, політичних партій, громадських організацій і рухів, держав та їх інститутів [8, с. 8].

Особливе значення регулятивна функція толерантності має для попередження та розв'язання конфліктів. Так, Є. Бистрицький розглядає толерантність як спосіб дії (поведінки), спроможний утримати конфліктуєчі сторони від актуального насильства, тобто як свідоме творення ситуації толерантності. Ситуація толерантності – це ситуація створення умов, зокрема й ідеологічними та погрозувально-силовими засобами, раціонально-критичного, аргументативного дискурсу, спрямованого на досягнення взаємоприйнятної угоди, договору, що мав би чинні нормативно-стримувальні наслідки. Головною умовою ситуації толерантності є можливість домовитися. Домовлятися – це замінювати можливість реального силового зіткнення мовно-комунікативними та інформаційно-просвітницькими діями. І ці дії мають будуватися на принципах «комунікативної етики» [2, с. 149].

У гетерогенному суспільстві, що трансформується, толерантність виступає важливою засадою досягнення та підтримання довіри, соціально-політичної злагоди, відкритості до діалогу. Виразні протиріччя у соціальній, мовній, етнічній, економічній, релігійній сферах суспільного життя особливо актуалізують указану проблематику для сучасної України. Особливої уваги заслуговують ціннісні, морально-етичні аспекти взаємодії різних політичних суб'єктів, ступінь компромісності політичної боротьби, проблеми взаємної довіри громадськості в умовах перехідної політичної динаміки. Отже, погодження різнобічних інтересів в українському суспільстві, дотримання курсу цивілізованого, демократичного розвитку не в останню чергу залежить від сутності й динаміки політичного виміру толерантності.

У широкому смислі, відмічає В. Ханстантинов, політична толерантність / нетерпимість відображає ставлення індивідів один до одного у різних сферах суспільних відносин, якщо особливості їх перебігу та наслідки їх взаємодії набувають політично значимого впливу на життєдіяльність залучених до них груп людей і оцінюються ними самими в контексті взаємин «держава – суспільство», «влада – громадянин» [18, с. 253]. Політична толерантність особливо значима у процесах демократизації та гуманізації політичного життя суспільства, консолідації політичної системи. Демократичний тип політичної культури немислимий без високого рівня толерантності. Політичну толерантність як тип індивідуального і суспільного ставлення до соціальних і культурних відмінностей, як терпимість до чужих думок, вірувань і форм поведінки можна вважати однією із фундаментальних ознак цивілізованості та високого рівня громадянської культури.

У сучасній Україні проблема становлення політичної толерантності передбачає гуманістичне спрямування соціально-політичних перетворень, яке виступає важливим гарантом ствердження демократичних цінностей у суспільстві. Досліджуючи проблеми національного порозуміння в Україні, вітчизняний політолог В. Якушик наголошує на багатоманітності українського соціуму як реального факту, на вкоріненості різнобічних інтересів в історико-цивілізаційному та політичному процесі України, природній несхожості уявлень щодо громадянської згоди та шляхів її досягнення [21, с. 235]. Визнання множинності політичних інтересів та одночасне прагнення суспільного порозуміння – дві взаємозалежні та необхідні складові політичної толерантності в умовах демократизації.

У сучасному світі, де немає жодної цивілізованої та гуманної альтернативи протидії політичним конфліктам, окрім толерантності, перед українським суспільством залишається відкритим питання визнання незалежності, автономності індивіда, його особистої відповідальності за свої переконання та вчинки, неприпустимості силового нав'язування будь-яких ідей. Політичний вимір такої толерантності можливий через демократичний поступ і розбудову громадянського суспільства, джерелом яких є суверенний народ. Ресурси українського народу до самоорганізації і державотворення пройшли випробування численними акціями протесту, непокори, революціями. У цих подіях українці продемонстрували свій демократичний, толерантний потенціал, який може бути надійним підґрунтям для легітимного правління і захисту національних інтересів держави.

Сучасні соціологічні опитування також свідчать на користь збереження мирних традицій ведення громадсько-політичної діяльності і серед молодих громадських активістів в Україні. Так, за результатами експертного опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва «20-річчя Студентської революції на граніті: чи готова сьогоднішня молодь до акцій протесту?» (23–27 вересня 2010р.) свою готовність взяти участь у мітингах та демонстраціях, у проведенні прес-конференцій, зверненнях у ЗМІ, збиранні підписів під колективними вимогами та розповсюдженні листівок виявили більшість опитаних гро-

мадських активістів, водночас не допускаючи можливості застосування силових методів політичної боротьби [5].

Поряд з такими історичними, ментальними, традиційними підвалинами політичної толерантності у сучасній Україні варто також зупинитись на окремих проблемах її утвердження у дійсному політичному житті соціуму. Як слушно вказує М. Рябчук, сьогоднішня Україна значною мірою країною домодерною – як з огляду на феодально-патерналістську економіку, так і з огляду на донаціональну «тутешню» ідентичність багатьох мешканців і ряд інших середньовічних, по суті, рис. Таке суспільство не є громадянським; «толерування іншості» в ньому не слід плутати з толерантністю. Якщо «толерування» є рисою вимушеною і тимчасовою, вважає вчений, то толерантність є рисою сталою і глибоко закоріненою в усій системі поглядів і ціннісних орієнтацій людини. Ліберальна демократія ґрунтується на толерантності; ліберальний авторитаризм, який ми маємо нині в Україні, – на вимушеному (отже, удаваному) толеруванні владою певних демократичних інституцій і процедур [13, с. 37–38]. Тож у сучасній Україні нетерпимість виявляється, передусім, у боротьбі різних кланів за політичну владу і пов'язаними з нею соціальними, політичними, економічними та іншими прерогативами.

Проблеми становлення політичної толерантності в українському суспільстві заго-струється перехідною політичною динамікою. Погодимось із позицією О. Бабкіної про те, що існуючі виміри громадянської культури – почуття особистої політичної значущості, тобто реальної причетності до політичних подій, здатності так чи інакше впливати на них; терпимість до чужих поглядів і позицій, політична толерантність, підтримка індивідуальних прав і свобод, довіра до існуючих політичних інститутів та інші, – ще не дуже розповсюджені в українському суспільстві. Численні соціологічні дослідження, що проводились в останні десятиріччя, підтверджують внутрішні протиріччя у масовій свідомості пострадянської України. Роздвоєність масової свідомості в Україні емпірично багатократно зафіксована. Люди висловлюють взаємовиключні думки, підтримують цінності й орієнтації, що суперечать одне одному [1]. Тож в умовах незавершеності демократичних політичних процесів і невизначеності суспільно-політичної моделі розвитку плюралізм і демократія можуть призвести до зниження керованості суспільством або навіть до встановлення недемократичних форми правління.

Специфіка сучасного українського суспільства полягає у поєднанні найрізноманітніших типів соціальних зв'язків, культур і субкультур, характерних і для закритих, і для відкритих суспільств, індивідуалістських і колективістських, аграрних і індустріальних, догматичних і критичних, традиційних і модерністських. При цьому жоден із них не може претендувати на абсолютну істину. Саме тому, підкреслюють учені В. Кремень та В. Ткаченко, й легітимність політичної влади в Україні може бути лише плюралістичною, а політико-легітимаційний процес має набувати ознак гуманізму, духовної обґрунтованості [7, с. 383]. Позитивно оцінюваний плюралізм і толерантність, шанобливе ставлення до набутків минулих епох, досвіду різних соціумів значимості всіх культурних архетипів, визнання самоцінності і рівноправності різних стилів політичного мислення, подолання кордонів між елітарною і масовою політичними культурами, політичне розмаїття також позначаються на характері політичної влади. Політичні реформи можуть бути успішно реалізовані лише легітимною владою – тою, що добровільно приймається, випливає з єдності політичних традицій, моралі, духовних настанов. Легітимність стає мірою політичної згоди між учасниками політико-владних відносин. Така влада спроможна погоджувати ціннісні орієнтації різних груп населення щодо цілей і засобів перетворень та не допустити переростання соціокультурних, ідеологічних протиріч.

Слід відмітити, що з часу проголошення незалежності українська політика завершила своє розмежування з колишньою політикою та практикою тоталітарного суспільства, еволюціонує в бік демократії і свободи, поступово утверджує нові філософсько-ідеологічні пріоритети, в основі яких знаходяться цінності демократії, вільного розвитку особистості, гуманізму і людиноцентризму, толерантності і полікультурних комунікацій, відродження національної культури, утвердження незалежної державності, встановлення рівноправних і справедливих стосунків і співробітництва з державами, культурами і народами світу.

В умовах культурного плюралізму, діалогу культур толерантність розглядається як важлива культурна цінність цивілізації, яка закладає основу вирішення проблеми міжкультурної та міжнаціональної взаємодії без застосування силових дій та економічного тиску, забезпечує збереження миру та спокою.

До останнього часу розуміння толерантності базувалося на цінностях західної цивілізації. За А. Перцевим, це толерантність, принципи якої були розвинені в космосі західної культури, – культури індустріально-ринкової цивілізації; це толерантність, що досягається у відносинах між людьми, які приймають європейські цінності, що поширювалися впродовж Нового часу зусиллями освіти і стали нині під назвою «загальнолюдських цінностей» основою для документів міжнародного співтовариства; це толерантність, що забезпечується і обґрунтовується суто раціональними засобами, досягається на розумній основі, причому «розум» знову-таки трактується в традиції європейської культури [12].

В. Логвинчук також зауважує, що зазвичай впровадження толерантності в межах окремо взятої самобутньої культури наштовхується на дилему – чи можлива адаптація універсальних цінностей, зокрема толерантності, до кожної окремо взятої культури, чи не зруйнує навіть мінімальна адаптація універсальних цінностей внутрішньої цілісності цієї культури. Ті культури й релігії, в яких основні цінності суперечать універсальним та апріорі виключають саме функціонування толерантності, змушені змінюватися та втрачати риси самобутності, які суперечать мирному співіснуванню з іншими культурами. І це вимога сучасного світу. Усвідомлення пріоритетної цінності власної культури не повинно означати неповагу до переконань, відмінностей інших людей. Самобутні культури змушені поєднувати усвідомлення пріоритетної цінності власної самобутності із шанобливим ставленням до відмінностей представників інших культур. Інакше вони не зможуть розвиватися у глобальному світі. І в цьому полягає серйозний виклик. Толерантність передбачає існування розмаїття та «інакшій», але лише в тому разі, якщо остання не виключає мирне співіснування множин «інакшостей» [11, с. 3].

Отже, в сучасному глобальному та полікультурному світі толерантність не може і не повинна базуватися на одному обґрунтуванні, що виключає всі інші. Зокрема, як відзначають автори монографії «Соціологія міжетнічної толерантності», не має сенсу намагатися сприяти розвитку толерантності в теократичних суспільствах, аргументуючи її необхідність принципом індивідуальної автономії, оскільки він є принципово протилежним основним установкам цих суспільств. Один із можливих виходів із цієї ситуації – плюралізм підстав толерантності, уміння користуватися різними ресурсами для сприяння толерантності у сучасному світі. Це означає, що, затверджуючи принципи прав людини, не слід забувати і про те, що толерантність сповна може бути обґрунтована і багатьма іншими способами, мабуть, менш стабільними в довгій перспективі, але більш прийнятними сьогодні. У сучасному світі зустрічаються (і навіть часом стикаються) абсолютно різні за своїми принципами культури і цивілізації. Зовсім не всі з них розділяють європейський принцип автономії індивіда, що має право самому визначати своє життя і долю. Тому, незважаючи на найбільшу стабільність заснованих на правах людини теорій, усі інші концепції і до

цього дня зберігають свою цінність. У ситуації взаємодії культур, цивілізацій і цінностей, що не виключають протиріч, не можна серйозно розраховувати на панування єдиної «найбільш істинної» теорії толерантності. Плюралізм сучасного світу вимагає плюралізму підстав толерантної свідомості [15, с. 24-25].

Отже, в сучасному світі толерантність виступає у вигляді основної світоглядно-моральної і політичної установки зближення цивілізацій, що містить значний миротворчий потенціал. Реалізація цього потенціалу вимагає подальшого діалогу та співробітництва між представниками різних культур та різних наук щодо вдосконалення розуміння ідеї толерантності, її основоположних принципів, цінностей, умов формування, форм і методів виховання та втілення цих ідей у життя.

Список використаної літератури:

1. Бабкіна О.В. Особливості політичної трансформації на постсоціалістичному просторі: підходи до осмислення / О.В. Бабкіна // Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі : матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції: 8–9 лютого 2006 р. / [укладач: Г.О. Нестеренко ; редакція: В.П. Бех]. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2006. – С. 8–16.
2. Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності / Є. Бистрицький // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби. – К. : Політична думка, 1997. – С. 147–168.
3. Гречко П.О. О границах толерантности / П.О. Гречко // Свободная мысль XXI. – 2005. – № 10. – С. 173–182.
4. Декларація принципів толерантності, затверджена резолюцією 5.61 генеральній конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_503.
5. 20-річчя Студентської революції на граніті: чи готова сьогодення молодь до акцій протесту? (23–27 вересня 2010 р.) // Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/ua/press/berkgoljk>.
6. Казачинський Є.Г. Проблеми формування толерантності під час вивчення курсу історії / Є.Г. Казачинський // Наукові праці. Серія «Політологія». – 2008. – Т. 79. – Вип. 66. – С. 56–61.
7. Кремень В. Україна: шлях до себе / В. Кремень, В. Ткаченко. – К. : Видавничий центр «ДрУК», 1998. – 446 с.
8. Кушніренко І.Ю. Міжнаціональна толерантність в політичному процесі сучасної України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / І.Ю. Кушніренко. – Одеса, 2008. – 17 с.
9. Левченко И.Н. Ценности толерантности и терпимости принимающего сообщества в условиях миграционной подвижности населения юга России : автореф. дис. ... канд. социолог. наук / И.Н. Левченко. – Ростов н/Д, 2006. – 27 с.
10. Лекторский В.А. Эпистемология классическая и неклассическая / В.А. Лекторский. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с.
11. Логвинчук В.В. Толерантність як ціннісна детермінанта політичної культури : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / В.В. Логвинчук. – К., 2007. – 20 с.
12. Перцев А.В. Ментальная толерантность / А.В. Перцев // Толерантность. Вестник Уральского межрегионального института общественных отношений. – 2002. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.eunnet.net/vestimion/01_02/004.html.
13. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення / М. Рябчук. – К. : Критика, 2000. – 304 с.

14. Саух П. Толерантність у контексті сучасних духовно-ціннісних трансформацій / П. Саух, Ю. Саух // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – 2008. – № 2. – С. 2–7.
15. Социология межэтнической толерантности / отв. ред. Л.М. Дробижева. – М. : Институт социологии РАН, 2003. – 222 с.
16. Толерантность / под общ. ред. М.П. Мчедлова. – М. : Республика, 2004. – 416 с.
17. Уолцер М. О терпимости / М. Уолцер. – М. : Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. – 160 с.
18. Ханстантинов В.О. Політичний вимір толерантності: ідеї та проблеми : монографія / В.О. Ханстантинов. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2011. – 336 с.
19. Ханстантинов В.О. Толерантність як риса світоглядної позиції особистості / В.О. Ханстантинов // Наукові праці. Серія «Політологія» – 2008. – Т. 79. – Вип. 66. – С. 27–32.
20. Шлыкова Е.В. Толерантность и миграционные процессы в контексте социологии риска : автореф. дис. ... канд. соц. наук : 22.00.04 / Е.В. Шлыкова. – М., 2008. – 28 с.
21. Якушик В. Концептуальні та інституційні аспекти проблеми національного порозуміння в Україні / В. Якушик // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2007. – Вип. 10. – С. 224–239.

TOLERANCE AS THE AXIOLOGICAL PRINCIPLE OF NON-VIOLENT ACTIONS IN TERMS OF THE TRANSITIVE FORMS OF DEMOCRACY

Tetyana Andrushchenko

*National Pedagogical Dragomanov University,
Institute of sociology, psychology, and public communications,
Department of the social development's political-psychological issues
Pyrogova Str., 9, 01601, Kyiv, Ukraine*

Essential aspects of the principle of tolerance are investigated, philosophical-ontological origins of the notion's establishing are traced, filling it with the high-minded content is followed. Controversial elements of the definition of tolerance are compared, ambivalent features of the phenomenon's perception are marked both with the terminological characteristics of its interpretation. The main attention is dedicated to the highly significant within this context axiology of the non-violent forms of political communication in terms of the democratic transition.

Key words: tolerance, non-violent forms of political interactions, transition to a democracy.